

Әрінова Б.А.

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: baxit@mail.ru

ҰЛЫ ДАЛА ОЙШЫЛДАРЫ ЕҢБЕКТЕРІНІҢ СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Мақалада жоғары оқу орындарында білімденуші студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесін дамыту мәселесі қарастырылады. Жастардың қоғамдық-әлеуметтік топ және біздің еліміздің өркендеуіне үлес қосатын болашақ маман ретіндегі рөлі туралы айтылады. Студент жастарды қазіргі рухани жаңғыру жағдайындағы адамгершілікке тәрбиелеуде Ұлы дала ойшылдарының асыл мұраларының орны ерекше екендігі дәйектеледі. Мақаланың негізін қазақ халқының ғұлама ойшылдары Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмед Йүгінеки және Асан Қайғы сияқты даналық әлемінің асылдарының еңбектерінде айтылған тәрбиелік мәнді ой-пікірлер құрайды. Аталған ойшылдардың шығармаларында қарастырылған мәселелердің адам баласының өміріндегі мәнін ашу мақсат етіледі. Адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттердің тұлғаның өзін-өзі тануына ықпалы туралы мысалдар беріледі. Ұлы дала ойшылдарының еңбектеріндегі адамгершілік сапаларына негізделген мінез-құлық нормалары талданады. Сонымен қатар мақалада бұл ғұламалардың еңбектерінің жоғары оқу орындарындағы «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнында қамтылуы және оларды оқытудың кейбір әдістемелік үлгілері ұсынылады.

Түйін сөздер: Ұлы дала, ойшылдар, даналық әлемі, студент жастар, рухани-адамгершілік тәрбиесі, білім мазмұны, әдістер, еңбектер.

Arinova B.A.

Ph.D., acting Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: baxit@mail.ru

The role of the Heritage of Thinkers of the Great step in Spiritual and Moral Education of Student Youth

The article deals with the problems of spiritual and moral education of University students. The role of youth as a social group and future professionals who make and will make a great contribution to the prosperity of our country is revealed. The place of heritage of thinkers of the great steppe in education of students of morality in the conditions of spiritual revival is proved. It is a survey article and has a historical character. The thoughts of great scientists and educators of the past were analyzed, which were stated in the works of the great sages of the Kazakh people as Abu Nasr al-Farabi, Yusuf Balasaguni, Mahmut Kashkari, Akhmed Yugineki and Asan Kaigy.

For example, analyzing the views of the great al-Farabi, the author emphasizes the philosophical issue of meaning of human life, which is to comprehend happiness. Al-Farabi defines the image of «avirtuous citizen». The purpose of the article is to reveal the importance of morality in human life, which are set out in the works of philosopher. Examples are of the influence of good and bad traits on self-cognition. The norms of behavior related to the moral qualities of man in the works of thinkers of the great steppe are analyzed. Also, this article analyzes the content of education on the subject of «Self-cognition» in higher school and the use of the works of listed thinkers, offers the author's methodological examples of teaching.

Key words: The Great Steppe, thinkers, the world of wisdom, students, spiritual education, the content of education, teaching methods, works of sages.

Аринова Б.А.

к.п.н., и.о. доцента, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: baxit@mail.ru

Роль наследия мыслителей Великой степи в духовно-нравственном воспитании студенческой молодежи

В данной статье рассматриваются проблемы духовно-нравственного воспитания вузовской студенческой молодежи. Раскрывается роль молодежи как общественно-социальной группы и будущих специалистов, которые вносят большой вклад в процветание нашей страны. Обосновано место наследия мыслителей Великой степи в воспитании у студенческой молодежи нравственности в условиях духовного возрождения. Статья является обзорной и носит исторический характер. Проанализированы мысли великих ученых и просветителей прошлого времени, которые были изложены в трудах великих мудрецов казахского народа как Абу Насыр Аль-Фараби, Юсуп Баласагуни, Махмут Кашкари, Ахмед Йугинеки и Асан Кайгы. Так, анализируя взгляды великого Аль-Фараби, автор подчеркивает философский вопрос смысла жизни человека, который заключается в постижении счастья. Аль-Фараби определяет образ «добродетельного гражданина». Цель статьи – раскрыть значение нравственности в жизни человека, которое изложено в трудах мыслителей. Приводятся примеры, как влияют хорошие и плохие черты на самопознание личности. Анализируются нормы поведения, связанные с нравственными качествами человека в трудах мыслителей Великой степи. Также в этой статье проанализировано содержание образования по предмету «Самопознание» в вузе и применения в них трудов перечисленных мыслителей, предлагаются авторские методические примеры преподавания.

Ключевые слова: Великая степь, мыслители, мир мудрости, студенческая молодежь, духовно-нравственное воспитание, содержание образования, методы обучения, труды мудрецов.

Кіріспе

Жоғары кәсіби білім берудің қазіргі жаңа парадигмасы **студент жастардың білімдік, рухани, зияткерлік, мәдени және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға, жеке даралық қабілеттіліктерін қолдауға, тұлғаның өзін-өзі шынайы көрсете алуына мүмкіндік беретін оқыту мен тәрбиеге бағытталады.** Жастар қоғамдық **әлеуметтік өзгерістердің басты факторы,** табысты, білімді ерекше әлеуметтік топ ретінде еліміздің өркендеуін қамтамасыз ететін күш болғандықтан бүгінгі таңда оларға берілетін адамгершілік тәрбиені рухани жаңғырумен сәйкестендіру қажеттігі туындайды. Қазіргі жастар кәсіби терең білімді, бәсекеге қабілетті, кісілігі биік, цифрлық сауаттылықты еркін меңгерген, әлем тілдерін білуге құштар, ақыл-ойы толысқан кемел тұлға болып қалыптасуы қажет. Сондықтан да болар тәуелсіздігіміздің ширек ғасырлық тарихында жастар мәселесі Елбасының Қазақстан Халықтарына әр жылғы Жолдауларында, «Мәңгілік Ел», «Ұлт жоспары 100 нақты қадам», «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» сияқты құжаттарда орын алып, оқу-тәрбие ісінің өзегіне айналса, 2019 жылдың «Жастар жылы» деп жариялануы жастардың қоғам өміріндегі рөлін айқындай түседі. Н.Ә. Назарбаев: «Жастарымыз басымдық беретін межелердің

қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» деп жастарға үлкен жауапкершілік артады (Назарбаев, 2017) [1].

Еліміз жастарға қоғамдық белсенді топтарының бірі және мемлекеттің стратегиялық ресурсы ретінде үлкен сенім артып, оларға мемлекеттік тапсырыс аясында және әлеуметтік қызмет көрсететін **үкіметтік емес ұйымдар тарапынан** жан-жақты көмек көрсету қарастырылған. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты **туралы Заңында: «Жастар мемлекет дамуында белсенділік танытатын субъект ретінде өмір жалғасы, болашақ тізгіні және келешекте ата-бабамыздың игілік жолын жалғастырушы мұрагер деп танылады.** Мемлекеттік жастар саясатының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау болып табылады», – деп жазылуы мұның айғағы десек те болады (Заң, 2015) [2].

Жоғары оқу орындарындағы студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесі «білім беру», «оқыту» және «тәрбиелеу» деп аталатын тұтас педагогикалық үдерісте үздіксіз жүріп жатады. Семестр бойында оқытылатын пәндердің білім

мазмұнында, тәрбиелік іс-шараларда болашақ маманның рухани-адамгершілік тәрбиесін дамытудың ұтымды жолдары қарастырылады. Сондай оқу курстарының қатарында «Өзін-өзі тану» және «Өзін-өзі тануды оқыту әдістемесі» пәндерін атап айтуға болады. Бұл мақаланың арқауы болып отырған Ұлы дала ойшылдарының ғаламат туындылары студенттердің өзін-өзі тәрбиелеуіне, өзін-өзі дамытуына, өзінің өмірлік жолын дұрыс түсінуіне ықпал ететіндей мақсатқа құрылады. Оқу пәндерінің каталогына және Типтік оқу бағдарламасына сәйкес 1 курс студенттері алғашқы семестрде «Өзін-өзі тану» пәнін 2 кредитпен оқиды. Пәннің силлабусындағы тақырыптық жүйе жалпыадамзаттық құндылықтарды меңгеруді көздейгіндіктен, практикалық бағыттағы оқу материалдарында Қорқыт, Асан Қайғы, Әл-Фараби, Ж. Баласағұни, М. Қашқари, Х. Дулати А. Яссауи және т.б. рухани тұлғалардың тәрбиелік мәні жоғары және адамның өзін-өзі тануына ықпал ететін шығармаларынан үзінділер алынады.

Мақаланың мақсаты – қазіргі студент жастардың рухани адамгершілік тәрбиесін халқымыздың ғұлама ойшылдарының еңбектерінде айтылған даналық ойлары негізінде дамыту.

Зерттеудің материалдары мен әдістері. Студенттердің тұлғалық дамуы ескеріліп, Ұлы дала ойшылдарының «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнына енген оқу материалдары талданып, оларды оқытудың кейбір үлгілері көрсетілді.

Әдебиетті шолу

Адамзат баласының асыл армандарының бірі келешек өмірді жалғастыратын өнегелі ұрпақ тәрбиелеу болса, ол арман халқымыздың өрелі ойы, тағылымды тәлімі және терең тарихындағы рухани құндылықтармен үндесіп жатады. Рухани-адамгершілік тәрбие жеке адамның жан-жақты дамып жетілуіне бағытталған, жағымды мінез-құлықтағы адами тәртіп пен дағдыны қалыптастыратын гуманистік негіздегі жалпы тәрбиенің құрамдас бөлігі. Жастарға рухани-адамгершілік тәрбие беру түптеп келгенде халықтың өмір тәжірибесінен, ұлттық құндылықтардан бастау алады, сөйтіп, педагогикалық сипатқа ие болады. Сол себепті студент жастарды қазіргі рухани жаңғыру жағдайындағы адамгершілікке тәрбиелеуде Ұлы дала ойшылдарының асыл мұраларының орны ерекше. Халқымыздың ұрпақ тәрбиесі тарихта болған ойшылдардың философиялық

көзқарастарының, даналық сөздерінің, салиқалы ой-пікірлерінің негізінде дамып қалыптасты және олар адамгершілік идеяларына бағытталып, ұрпағының жақсы адам болуын нысана тұтты. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіндегі өнеге мен өсиетке негізделген нақыл сөздер, тәрбиелік иірімдер ұлттық келбет пен ұлттық мінезден туындап отырған. Бұл дәстүр ата-бабаларымыздың сара жолы, болашақ ұрпағына қалдырып кеткен аманаты және ұлттық мұраты, адамгершілік тәрбиесінде халық тәжірибесінің, дала даналарының ой-пікірлерінің орны ерекше болуы да осыдан.

Ұлы дала ойшылдары туралы айтар болсақ, ең алдымен әлемдік деңгейдегі ғұлама ғалым, тарихи ұлы тұлға – Әбу Насыр әл-Фарабидің есімін айрықша атап айтамыз. Ол өзінің ғылыми еңбектерінде парасаттылық туралы ой толғап, адам деген ардақты атты алып жүруді үлкен бақыт деп есептеп, үлкендердің кішілерге, жастарға беретін тәрбиесін «Үлкендер ұлағаттылығы» деп атаған. Ғалым тәрбиенің мәнін түсіндіруде оның қоғам дамуындағы алатын орнына, ең алдымен адамгершілік тәрбиесіне және жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуына байланыстылығын дәлелдеген. Ұлы ойшыл ғалым «ғылым»-«білім»-«тәрбие» деген үш ұғымды философиялық, психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан дәйектей отырып, олардың тұлға қалыптастырушылық мәнін айқындаған. «Білімсіз адамгершілік молаймайды, білімсіз адам өзгенің абзал қасиеттерін тани алмайды. Жан дүниені тәрбиелемей, үлкен жетістікке жету жоқ. Ғылым мен тәрбие ұштасса ғана рухани салауаттылыққа жол ашылмақ. Мінез-құлқын түзей алмаған адамның ақиқат ғылымына қолы жетпейді», – деп тәрбиенің рухани-адамгершілік негізін салып берген. Әбу Насыр әл-Фарабидың пікірінше білімді, тәрбиелі, ғылым адамы болу әлбетте адамгершілік және еңбек тәрбиесіне байланысты. Сол себепті Фараби еңбекті тәрбиенің алғышарты етіп алды. «Тәрбиені неден бастау керек», «Философияны үйрету үшін алдын ала не білу керек» атты еңбектерінде білім алу мен тәрбиелеудің мақсаттарын жеке-жеке анықтайды. «Ғылымдар тізбесі», «Ғылымдардың шығуы» атты еңбектерінде ғылымдарды үйрену, реттерін белгілейді және тәрбиенің, оның ішінде еңбек тәрбиесінің тарихи тағылымын, үлгісін, болашақ ұрпаққа өнеге, тәлім етіп қалдырады. «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жайында», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» сияқты трактаттарында ойшыл ғұлама

адамзат баласын ғасырлар бойы толғандырып келе жатқан және өмір бойы жалғаса беретін адамтану мәселесіне тоқталады. Адамның бойындағы небір асыл қасиеттердің екіжақтылық сипатын мінез-құлық, іс-әрекет, әдеп пен әдет тұрғысынан дәйектеп, олардың тумысынан емес, жүре келе қалыптасып, дамитынын қисынды түрде дәлелдеп береді.

Адам бойындағы жақсы және жаман қасиеттерді Әбу Насыр әл-Фараби әркімнің ақыл парасатының өлшемі ретінде сипаттайды және оларды адамгершілік сапаларына негізделген мінез-құлық нормалары деп атайды. Адам өзінің бойындағы адами қасиеттеріне сәйкес әрекет етеді. Жақсы адам үнемі жақсылыққа ұмтылады, ал жаман адам әр нәрседен кемшілік іздейді. Ал жағымды мінезі мен игі іс-әрекеті арқылы жақсылыққа ұмтылуды ойшыл ғалым «екеуі бірдей болып келсе, біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз, яғни біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» дейді. Мұнан біз түркі ойшылының айтып кеткен ұлағатты сөзінің қазіргі жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің де өзегі болып отырғанын байқаймыз. Адам өмірінің мәні, бақытқа жету жолдары туралы ойларында әл-Фараби: «Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғары бақытқа жету болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы керек. Содан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп, соған әрекет жасауы керек. Бақыттың мәні парасаттылықта, әркімнің өз алдына игілікті мақсат ете білуінде... адамның өз мінез-құлқын, іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, игілікке бағыштап отыруында» деп бақытқа жету жолдарының ізгілікті мәнін ашып көрсетеді. Олай болса, бақытқа жету мақсат қоя білумен шектеседі, ал мақсат адамның бойындағы жан қуатына, ерік-жігеріне тікелей байланысты жүзеге асырылады. Адамды қоғаммен бірге өмір сүретін, қоғамнан тыс әрекет ете алмайтын жаратылыс деп түсінген ойшыл ғалым әр адамның бойынан табылу тиіс адамгершілік сапаларды жіктей келе, өз бойындағы туа біткен мынадай құрылымдық:

- мінсіз, келбетті дене бітімі; (бұл «харизма» ұғымына саяды)
- айтылған сөзді жетік түсіну, пікірін дәлелдеп, ой қорыта алу;
- естіген, көрген, нәрселерді есте сақтау, жадының тұрақтылығы;
- алғыр ой, зерек қабілет, саналы ақыл, көрегенділікке ие болу;

- сөз мәнерін түсіну, өз ойын шешен, ділмар сөйлеп жеткізе алу;
- білімге, дүниені тануға құштарлық таныту, еңбек студент жалықпау;
- барлық жағдайда барынша сабырлық сақтау, өзін-өзі реттеп отыру;
- үнемі шындық пен ақиқатқа жүгіну, өтіріктен әрқашан аулақ болу;
- әділеттілікті, әділдікті жақтау, ар мен абыройды, намысты қадір тұту;
- қанағатшыл болу, жамандықтан сақ болу, байлыққа еш құнықпау;
- бірбеткейліктен аулақ болу, жарасымды, ізгілікті қатынасқа түсе алу;
- қорқыныш пен жасқануды білмейтін ержүрек, батыл, қайсар бола алу.

Ғалым осындай он екі қасиетті өзара ұштастыра білген адам өзі-өзі басқарып қана қоймайды, ол сол сияқты мемлекетті басқаратын да көшбасшылық қасиеттерге ие болады деп тұжырымдайды (әл-Фараби, 2009) [3].

Әл-Фарабидің өмірін, шығармашылығын зерттеген, фарабитанушы ғалым А. Машанов ол туралы «дүние емес, білім жиған ғалым» деп, ғұлама ойшылдың құндылықтар әлемінде білімді өте жоғары бағалағанын айтады (Машанов, 1970) [4]. Бұл пікірдің рухани құндылықтардан гөрі материалдық қажеттіліктерді көбірек тандайтын қазіргі жастарға беретін өнегесі мол екендігі анық. Әл-Фарабидің көптеген өлеңдері адамның ерік-жігерін, күш-қайратын, ар-намысын шыңдауға және достықта адал болуға үндегенін мына өлең жолдарынан байқаймыз:

Тіршілікте құрыштай бол төзімді,
Сан мәртебе алдаса да өзіңді.
Тағдырыңды ешуақытта жазғырма,
Тіпті кейде болса эзәзіл азғырған.
Өрге жүзген өнегелі ісімен,
Таңда адал дос өз теңінің ішінен.
Жүргендер көп достық атын малданып,
Алайда тек қалма оған алданып (Келімбетов, 1986) [5].

Бұл өлеңді өзін-өзі тану тұрғысынан талдағанда «Дұрыс әрекет», «Ішкі тыныштық» құндылықтарымен сабақтастықта қарастырамыз. Өзін өзі тану сабақтарының ұтымды әдістерінің бірі «шығармашылық тапсырма» әдісі бойынша «5 минуттық эссе» жазу тапсырылады. Студенттер өлеңдегі негізгі идеяны өзінің өмірлік тәжірибесіне сәйкестендіріп, ой толғанысын жазады. Мұндай тапсырмалар өзін-өзі дамытуға, өзінің рухани-адамгершілік сапаларын бағалай алуға жетелейді. Ғұламаның еңбектерінде айтылған рухани-адамгершілік құндылықтарды

саралай келе, біз әл-Фараби шығармаларының қуаты оның адам өмірінің мәнін қайырымдылық, жақсылық, қанағат және дұрыс іс-әрекет арқылы дәйектеп беруінде деп пайымдаймыз. Сонымен қатар оның шығармаларының қазіргі студент жастардың өзіндік тәрбиесіндегі орны зор екендігін ашып айта аламыз.

Ұлы дала ойшылдарының тәлім-тәрбиелік тарихында Шығыстың ойшыл философы, бүкіл Шығыс елдеріне танымал ғалым-энциклопедист, ірі мемлекет қайраткері, көрнекті ақын Ж. Баласағұнның есімі ерекше аталады. Оның «Құтты білік» атты еңбегі қоғамдық-әлеуметтік мәні бар түрлі ережелер мен заңдарды, әдет-ғұрыптарды, мәдениет және т.б. мәселелерді өз дәуірінің талап-тілектері тұрғысынан көрсете білген рухани мұра болып табылады. Бұл дастан идеялық жағынан имандылық, ізгілік рухында, тәлім-тәрбиелік, ғибраттық, өсиет-өнеге, нақыл сөздер түрінде жазылған философиялық, психологиялық және педагогикалық тұрғыдағы көркем туынды. «Құтты білік» дастанында ақын ақыл ойдың күші, білімнің адам өміріндегі пайдасы, ғылымның адамзат дамуындағы орны туралы ой толғап, өз замандастарына әлемді тану үшін терең білім қажет екендігін айтып, білімнің жан тазалығына, даналық пен бақытқа апарар жол екенін ұғындыруға ұмтылады.

«Құтты білік» дастанында имандылық, рухани-адамгершілік қасиет-сапалар, сонымен қатар тектілік, мейірімділік, достық тәрізді ұғымдардың мәні айқындалып, жалпы тәрбиенің, адамның өзін-өзі тәрбиелеуінің алатын орны нақты көрсетілген. Дастанда білім, ақылдың қасиеттері, жақсылық пен жамандық, адам бойындағы ізгі асыл қасиеттер туралы көп айтылады. Ж. Баласағұнның адамгершілік сападағы кісілік қасиеттерді жоғары бағалай отырып, адамның «кісілік» арқылы ғана құрметке, сыйластыққа ие болатынын мына өлең жолдарында ашып көрсетеді:

Ұрпағыңның ұрпағына үлгі ет те –
Кісілікті кісілікпен құрметте!
Кісілікпен, ей, мәрт ерім, ұлы бол!
Кісілікке түсер содан ұлы жол.
Адамшылық жаса адамға, адам бол!
Адам атын мақтаныш қып адал бол!
(Баласағұн, 1986) [6].

Ал еңбектің мазмұнындағы отбасы, неке мәселесі, ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасы туралы өнегелі өсиеттер рухани-адамгершілік тәрбиенің негізі екендігі сөзсіз.

Ұлы дала ойшылдарының бірі – Махмұт Қашқаридің «Диуани лұғат ат-түрік» атты түсіндірме сөздігіндегі адамгершілік, арнамыс, махаббат құндылықтарының ұлттық өрнектермен өрімдеген өрелі ойдың өрнегі екендігін де айтып кетпеске болмайды. Махмұт Қашқари бұл еңбегінде адам мен дүниенің, индивид пен әлемнің, жан мен тәннің, рух пен жүректің біртұтастығын түсіндіруді мақсат етеді. Сөздікте адамгершілік қағидалары, тәлім-тәрбие, өсиет, ізгілік туралы ой-пікірлер айтылады. Мысалы, «Атасынан ақыл алса, тентек ұл да жөнделер», «Ұлысында ұлы болсаң, білімінді елге бер», «Ұлым, ақыл тындасаң, білімсіздік жоғалар, білім қалар артында, ғұмыр сырғып жоғалар» деген сияқты тағылымы терең, ғибраттық мәнді мақал-мәтелдер мен қанатты сөздердің тәрбиелік мәні бүгінгі қоғамда да өз құндылығын жоғалтқан емес.

Ұлы даланың төсінде есімі ел есінде мәңгілікке сақталып қалған тұлғалардың бірі – Ахмед Йүгінеки. Адамгершілік тәрбиесінің руханилыққуатын ойшылғұламаның «адамгершілікке тәрбиелеу кодексі» деп бағаланған «Ақиқат сыйы» атты еңбегінен көреміз. А. Йүгінеки бұл философиялық-этикалық еңбегінде адамдарды жомарттық, кішіпейілділікке, мейірімділікке шақырып, адамгершілік құндылықтардың әлеуметтік мәнін айқындаған. Ол жомарттық болған жерде алынбайтын асу, жылымайтын жүрек жоқ екенін айтып кеткен. Сонымен қатар А. Йүгінеки адамдардың мінез-құлқын жақсарту арқылы ғана өмірді өзгертуге болатынын айтып, халық тілегімен санасатын көпшіл, қоғамшыл, мәдениетті, адамгершілігі мол тұлға өсіруді ата-ананың басты міндеті деп есептеген. Ақынның «Бақыт жолы білім арқылы білінеді», «Ойланып сөйлеген кісінің сөзі – сөздің асылы», «Тегі асыл адамның мінезі де сүйкімді, сүйкімді қылық көңілді еріксіз өзіне тартады», «Адамгершілік кімде болса, соны ер деп есепте», «Адамгершілік-үй, қарапайымдылық оның іргетасы сияқты», «Пайдасыз егес, орынсыз күлкіден сақтан», «Ұлым саған айтайын өсиетін дананың, білімдіні таны да, соңынан ер қарағым!» деген ғибратты сөздерін адамның өзін-өзі тануына көмектесетін адамгершілік идеялары деп түсінуіміз ләзім. Бұл ұлағатты сөздер «Өзін өзі тану» сабақтарының дәйексөзі ретінде қолданылады. Оқыту әдістемесінде дәйексөз тақырыптың тереңдігін анықтау үшін беріледі. Өз кезегінде бұл сөздердің әр адам үшін пайдалы және құндылықтық тәрбиелік мәні бар сөздер болып саналады.

Төл тарихымыздың тағы бір терең тамырын XII ғасырда өмір сүрген ірі тұлға – Қожа Ахмет Яссауидің еңбектерінен табамыз. Ол «Диуани хикмет» («Даналық кітабы») атты еңбегінде рухани байлықты қоғамдық өмірдің дамуымен байланыстыра отырып, адам тәрбиесі туралы ережелерді қорытындылаған. Ойшыл ақын сабырлылық, ұстамдылық, қанағатшылдық, тәубешілік сияқты қасиеттер жан дүниесі таза, кемелденген адамға тән екенін айтқан. Қожа Ахмет Яссауи шығармасындағы сөзбен істе шыдамды, төзімді болу, жақсы мен жаманды айыра білу, надандық, сараңдық, дүниеқұмарлық, жалған сөйлеп, имансыз болудан сақтану сияқты келелі мәселелер қазіргі жастар тәрбиесінде аса маңызды деп танылады (Әбен, 2001) [7].

Нәтежелер және талқылау

Қазақ халқының рухани мәдениетінде, дүниетанымдық көзқарастарында, адамгершілік туралы ой-пікірлерінде өзіндік қолтаңбасын қалдырған ойшылдардың бірі – Асан Қайғының толғау, терме, афоризмдерінде тұрмыс-тіршіліктің түйінді мәселелері тілге тиек етіледі. Оның руханилығының негізі өмірде толып жатқан қайғы атаулыны, соның ішінде адам қасіретін терең сезінуімен ерекшеленеді. Асан Қайғының пайымында адам өмір жағдайына қарамастан шынайы әрі әділетті болуы керек, ғайбат сөзден қорқуы керек. Ол халықтың санасында адам баласына тек жақсылық әкелетін жайлы мекен іздеген, мәңгілік бақ қонған «Жерұйықты» іздеуші атымен танылды. Сол сияқты Асан Қайғының адамды жақсы қасиеттерге, ізгі істерге жетелейтін тәрбиелік мәні бар, студент жастарды адами қарым-қатынаста айналасындағыларға сүйіспеншілікпен қарап, ешкімге қиянат жасамай әрдайым дұрыс әрекет етуге шақыратын мына өлеңін семинар сабағында «Ой қорыту немесе 1 тезис, 3 дәлел» әдісі арқылы оқыту студенттердің шығармашылық қабілетін дамытып қана қоймайды, ол сонымен қатар олардың бойында адамгершілік қасиеттерді жетілдіруге де септігін тигізеді. Бұл әдіс бойынша мынадай тапсырма беріледі:

1-қадам: Студенттер мына мәтін бойынша ой қорытулары қажет.

Еділ бол да Жайық бол,
Ешкімменен ұрыспа,
Жолдасыңа жау тисе,
Жаныңды аяп тұрыспа,
Ердің құны болса да,

Алдыңа келіп қалған соң,
Қол қусырып барған соң,
Аса кеш те қоя бер,
Бұрынғыны қуыспа,
Өлетұғын тай үшін,
Көшетұғын сай үшін,
Әркімменен ұрыспа,
Ашу дұшпан артынан,
Түсіп кетсең қайтесің,
Түбі терең қуысқа!..
(Нысанбаев /ред/, 2000) [8].

2-қадам: Өзінің ойын жинақтап, нақты мысалдармен бекітіп, оларды мына кестеге түсірулері керек.

Тезис	1-дәлел	2-дәлел	3-дәлел

3-қадам: Мәтінге сәйкес кестені үш дәлел арқылы талдап толтырулары тиіс.

Өзін-өзі тану сабақтарында қазақ халқының ұлағатты ой-пікірлерін оқу мәтіндері ретінде талдап қарастыру, біріншіден, жалпыадамзаттық құндылықтардың мәнін ашуға, екіншіден, студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға, үшіншіден, адам бойындағы, мінез-құлқындағы әртүрлі жақсы және жаман қасиеттерді ажырата білуге үйретеді және төменгі, яғни 1-2 курс студенттерінің өзін-өзі тануына игі әсер етері сөзсіз.

Сөйтіп, өлеңді талдау барысында студенттер «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұнын меңгеріп қана қоймайды, олар сонымен қатар өзін-өзі тәрбиелеуге де үйренеді. Ендеше, Асан Қайғының адам өмірін жақсарту, жақсылық жасау, қамқорлық таныту сияқты ізгілікті ойларының тәрбиелік мәні әрқашан өз биігінде рухани азық болып қала береді деп айта аламыз.

Адамгершілік қағидаларына негізделген тәрбие мәселесі жыр маржанын төгілткен жыраулардың әдеби мұраларында көрініс тауып, жастарды елжандылыққа, рухы биік азаматтыққа тәрбиелеуге ықпал етті. Халқымыздың сан ғасырлық өмірін асыл сөзде бейнелеп көрсеткен жыраулар, атап айтқанда Қазтуған Сүйінішұлы, ерлік пен еркіндікті аңсаған жорықшы жырау Доспамбет, адамды жақсылыққа шақырып, жамандықтан бездірген, адал достықты дәріптеп, опасыздықты сынаған Шалкиіз Тіленшіұлы, «Күлдір де күлдір кісінетіп, күреңді мінер ме екеміз» деп халықтың бақытты өмірін армандаған Ақтамберді жырау және өз халқының бірлігін, ынтымағын аңсаған Бұқар жыраулардың төл мұраларында

туған жер, сыртқы жаулармен болған азаттық күрес, өз дәуірінің шындығы, ерлік, ел бірлігінің жырлануы жастарды елжандылыққа, рухы биік азаматтыққа тәрбиелейді.

XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің мол мұрасында өз халқының азаттығын, тәуелсіздігін аңсап, жастарды ерлікке үндеген Дулат Бабатайұлы, Шортанбай Қанайұлы, жақсы адам бойындағы қасиеттер мен жаман адам бойындағы кемшіліктерді қарама-қарсы қойып, адамгершілік ізгі қасиеттерді ардақтаған Сүйінбай Аронұлы, шығармаларында күрескерлік, жауынгерлік, азаматтық пафос басым Махамбет Өтемісұлы т.б. ұрпағына қалдырған асыл мұралары бүгінгі жастардың рухани игілігі және адамгершілік тәрбиесінің негізі болып табылады.

Ұлы Дала тарихында адамгершілік идеяларымен танымал болған тұлғалардың қатарында еліміздің бірлігінің, әділдік пен даналықтың, биік абырой мен адамилықтың қайталанбас нышанына айналған Төле би, Қазыбек би және Әйтеке бидің өнегеге толы өмір өрнектерін атап айту әбден орынды. Үш жүздің басын біріктіріп, халқының қамын ойлаған үш бидің арман тілектері болашақ ұрпағының адалдықта, жақсылықта, бейбіт заманда өмір сүруі десек, олардың бұл мақсаттары көбінесе туындаған дау-дамайды халықтың игілігіне шешуімен айқындалды.

Билердің тәлімдік ойлары, адамгершілік идеялары жастардың жан дүниесін, рухани әлемін байытатын даналық кілті деп танылады. Мәселен, Әйтеке бидің «Ақыл мен мінез – бірге туған егіз. Мінездің жаманы мен жақсысы – ақылдың жемісі. Жақсы адамның серігі – ақыл, қанағат, әдеп, төзім, сабыр, үміт, татулық, бірлік. Ер жігітке төзім – тірек, сабыр – қамал, ақыл – әл қуат, ар абырой – қазына, қанағат – асыл тас, бата – мұра, әдеп – сән, жалған сөз – дерт, ақиқат – ем, үміт – көңіл азығы. Өзіне жақсылық тілемейтін адам жоқ. Ал өзіне жақсылық тілесең, өзгеге жамандық қылма! Айыптың үлкені – ізгілік жасай алмау емес, жамандық тілеу» деген аталы сөздері жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің қайнары десек те болады (оқулық, 2010) [9].

Билердің ұлағатты сөздері «Өзін-өзі тану» пәнінің практикалық семинар сабақтарында, кураторлық сағаттарда дәйексөз ретінде алынып, студенттердің өзін-өзі тәрбиелеуіне қажетті даналық кілті бола алады. Сөйтіп, студент жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесін дамытуда Ұлы Дала ойшылдарының еңбектерінің маңызы зор екендігін сабақ бары-

сында жүргізілетін жұмыстардың мазмұнынан көреміз. Мәселен, «Қазақ мәдениетіндегі рухани-адамгершілік білім беру» тақырыбы бойынша семинар сабақтарында студенттерге мынадай тапсырмалардың ұсынылуы жастардың рухани өсуіне, өзін-өзі жетілдіруіне көмектесері айқын.

1. Шығыс ойшылдарының еңбектеріндегі және қазақ дүниетанымындағы рухани-адамгершілік құндылықтардың адамның өзін-өзі тәрбиелеуі тұрғысынан дәйектеп, мысалдармен бекітіңіз.

2. Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары», «Бақытқа жету жайында», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» сияқты трактаттарында айтылған ойлардың қазіргі заманауи жастардың адамгершілік сапаларын дамытудағы ізгілікті мәнін анықтап, гуманды педагогика тұрғысынан дәлелденіз.

3. Жүсіп Баласағұнидің «Құтты білік» еңбегіндегі шынайы көшбасшының қасиеттері тақырыбына эссе жазыңыз.

4. Ахмед Йүгінекидің «Адамгершілік-үй, қарапайымдылық оның іргетасы сияқты», «Пайдасыз егес, орынсыз күлкіден сақтан», «Ұлым саған айтайын өсиетін дананың, білімдіні таны да, соңынан ер қарағым!» деген ғибратты сөздерін пайдаланып, «Дұрыс әрекет» құндылығы бойынша сабақ жоспарын құрастырыңыз.

5. Қожа Ахмет Яссауидің дүниетанымдық, әлеуметтік-этикалық көзқарастарында адам бейнесінің жақсы қасиеттерге толы сапалы жақтарымен қоса, жағымсыз іс-әрекеттер туындататын сапасыз белгілері де қатар қарастырылатынын басшылыққа алып, «Мінез-құлық – адамгершілік айнасы» тақырыбына салыстырмалы талдау жасаңыз.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Ұлы дала ойшылдарының еңбектерінде айтылған кеменгерлік ой-пікірлердің өнегелік сипаты, рухани-адамгершілік тереңдігі қазіргі замандағы жоғары оқу орындарында білімденуші студент жастардың тәрбиесіне негіз болатын құндылықтар екендігі сөзсіз. Студент жастардың рухани мәдениеттің жаңғыруын ұлттық әдеби мұраларға деген қызығушылық пен құрмет тұрғысында түсінуі олардың бойында өз халқына деген мақтаныш сезімдерін ұялатады. Жастардың өмірге бейімделуінде, өзінің болашағын болжай алуында, тұлғалық қалыптасуында өзінің құндылығын жоймай келе жатқан Ұлы дала ойшылдарының тағылымы терең тәрбиелік мәнді туындыларының орны ерекше болуы да осыдан.

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. – Астана: Ақорда, 2017.
- 2 ҚР Мемлекеттік жастар саясаты туралы Заңы. – 9 ақпан, 2015. – Астана: МОН РК, 2015.
- 3 Әбу Насыр әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. – Алматы, «Арыс», 2009.
- 4 Машанов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы: «Жазушы», 1970.
- 5 Келімбаев Н. Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. – Алматы: «Мектеп», 1986.
- 6 Баласағұн Ж. Құтты білік / Көне түркі тілінен ауд. және алғы сөзі мен түсінік. жазғ. А. Егеубаев. – Алматы: Жазушы, 1986. – 616 б.
- 7 Әбен Е. Дала даналары. – Алматы: Қазақстан даму институты, 2001.
- 8 Екімыңжылдық дала жыры / Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 2000. – 752 бет.
- 9 Өзін-өзі тану. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: «Бөбек»ҰҒПББСО, 2010.

References

- 1 Nazarbayev, N.A. (2017). Bolashaqqa bagdar: ruhani jangyru [Orientation for the future: spiritual revival]. Astana, Akorda. (In Kazakh)
- 2 Law on State Youth Policy of the Republic of Kazakhstan. February 9, 2015. Astana: MON RK.
- 3 Abu Nasr al-Farabi (2009). Tandamaly traktattarı [Selected Treatises]. Almaty, Arys. (In Kazakh)
- 4 Mashanov, A. (1970). Abu Nasyr al-Farabi [Abu Nasr al-Farabi]. Almaty, Zhazushi [Writer]. (In Kazakh)
- 5 Kelimbetov, N. (1986). Qazaq adebietinin ejelgi dauiri [Ancient era of Kazakh literature]. Almaty: School. (In Kazakh)
- 6 Balasagun, J. (1986). Quttı bilik / Kone tyrki tilinen aud. jone algı sozi men tusinik A.Egewbaev [Thanksgiving / Old Turkic Language Translation and pronouncement and understanding writing A.Egeubaev]. Almaty: Writer, 616. (In Kazakh)
- 7 Aben, E. (2001). Dala danaları. [Steppe instances]. Almaty: Institute of Development of Kazakhstan. (In Kazakh)
- 8 Nysanbayev, A. (Ed.) (2000). Ekimnjıldıq dala jırı [Year's Eve of the akim]. Almaty: «Kazakh Encyclopedia», 752 (In Kazakh)
- 9 Self-cognition (2010). Tutorial on 8th form of general education school. Almaty: «Bobek» NSCBC. (In Kazakh)